

Трофименко Людмила Іванівна
К. пед. н., ст. н. сп, ст. н. сп. відділу логопедії
Інституту спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України, Київ, Україна.

ГРАМАТИЧНА КОМПЕТЕНЦІЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ АСПЕКТ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Граматична компетенція ((лат. *competentia*, від *compeo* – взаємно прагну, відповідаю) – це здатність індивіда правильно будувати й розуміти мовні одиниці (речення, словосполучення), відповідно до граматичних норм певної мови. Ця компетенція охоплює знання про граматичні категорії, правила і структури, а також вміння застосувати ці знання у процесі мовлення і письма.

Лінгвістичний компонент граматичної компетенції включає в себе:

1. Морфологічний рівень:

- Знання граматичних категорій: розуміння граматичних властивостей слів (рід, число, відмінок, вид, час тощо).
- Формування та зміна слів: здатність змінювати слова відповідно до їх граматичних функцій (відмінювання іменників, дієвідмінювання дієслів).
- Утворення нових слів: знання та вміння використовувати суфікси, префікси та інші морфеми для створення нових слів.

2. Синтаксичний рівень.

- Правильна побудова речень: знання та вміння продукувати речення відповідно до граматичних правил (розміщення підмета, присудка, додатків, означень тощо).
- Вживання словосполучень: здатність правильно використовувати і поєднувати слова у словосполучення.
- Типи речень: знання структур різних типів речень (простих, складних, складносурядних, складнопідрядних).

3. Процес розвитку граматичної компетенції має мету та функції:

- Комунікативна мета: граматична компетенція дозволяє людині виражати думки, почуття та наміри відповідно до правил конкретної мови.
- Функціональна гнучкість: здатність змінювати мовні конструкції залежно від ситуації спілкування, адресата, контексту тощо.

4. Усвідомлення граматичних норм і варіантів:

- Граматична компетенція включає розуміння не лише правил граматики, а й можливих варіантів їх застосування залежно від стилю мовлення (розмовний, офіційний, науковий тощо).

Граматичний компонент мови є ключовим аспектом у розвитку мовленнєвих навичок дитини. Він охоплює знання про структуру мови, включаючи правила утворення слів, формування речень та їхні синтаксичні зв'язки. Цей аспект передбачає також засвоєння дитиною розгалуженої системи граматичних значень, що виражають числові, родові, видові, часові, відмінкові відношення. Такий процес вимагає формування у дітей практичних операцій з граматичними морфемами, вміння утворювати граматичні форми слів, розуміти їхнє диференційоване значення, правильно узгоджувати слова в словосполученнях та реченнях.

У спеціальних дослідженнях доведено наявність в учнів з особливими мовленнєвими потребами труднощів засвоєння тією чи іншою мірою усіх систем мови та доведено складність оволодіння мовними закономірностями, зокрема, системою морфем, словозміни, які супроводжуються значною кількістю помилок усного і писемного мовлення. У дітей зазначеної категорії розвиток граматичного компоненту мови може суттєво порушуватися, що ускладнює процес комунікації та впливає на загальний розвиток особистості. Такі особливості пов'язані з наявністю базового мовленнєвого порушення (алалія, дизартрія, ринолалія, афазія, заїкання), яке негативно впливає на оволодіння граматичними знаннями.

Важливість засвоєння та використання граматичного компоненту обумовлена кількома факторами. По-перше, розуміння специфічних труднощів, які виникають у дітей, дозволяє створити ефективні корекційні програми,

спрямовані на розвиток мовленнєвих навичок. По-друге, знання про граматичні особливості у дітей з мовленнєвими порушеннями допомагає виявити і розв'язати проблеми на різних етапах мовленнєвого розвитку. Це має важливе значення для вчителів-логопедів, учителів і батьків, які прагнуть підтримати та покращити мовленнєву функцію дитини.

Дослідження особливостей граматичного компонента мовлення у дітей дозволяє краще зрозуміти природу їхніх порушень і розробити стратегії для подолання труднощів. У процесі визначення освітніх труднощів у осіб з порушеннями мовлення відбувається виявлення особливостей фонетичного, лексико-граматичного оформлення висловлювань (в усному і писемному мовленні) різного ступеня прояву, які спричиняють труднощі застосування отриманих знань з лексики, граматики в усному і писемному мовленні за рахунок різних проявів функціонування мовлення.

Відповідно, до освітніх труднощів I ступеня прояву у школярів наявні труднощі у граматичній ланці:

- оволодіння деякими відмінковими формами, неправильне керування і узгодження слів у реченні, оперування граматичним складом слова, фрази, речення; опанування мовного аналізу і синтезу; опанування процесу утворення нових слів; застосування отриманих знань з лексики, граматики в усному і писемному мовленні за рахунок уповільненого темпу мовленнєвої діяльності внаслідок органічного ураження мовленнєвих зон кори головного мозку; оволодіння писемним мовленням, наявність поодиноких орфографічних, дизорфографічних, дислексичних помилок.

Відповідно, до освітніх труднощів II ступеня прояву у школярів наявні труднощі у граматичній ланці:

- утворення слова за аналогією, за зразком педагога (через нечіткість та нестабільність звукового складу слова, хоча дитина може усвідомлювати сутність інтелектуальної дії переносу); вибору відповідної морфеми для позначення потрібного значення (миша – мишеня – мишка – мишку). Тобто

дитина утруднюється у виборі потрібної морфемі самостійно і навіть тоді, коли педагог пропонує відібрати нормативний варіант серед інших.

Труднощі у вираженні думок засобами усного і писемного мовлення, стійкі граматичні, орфографічні помилки, уповільнений темп опанування навички читання, знижений темп мовленнєвої діяльності призводять до значних затримок у процесі засвоєння мовного матеріалу. При оволодінні писемним мовленням виявляються вторинні порушення читання і письма. Труднощі в оволодінні програмовим матеріалом з мови та інших предметів мовного циклу щодо розуміння маловідомих слів і текстів природничого, географічного, математичного та літературного змісту відображаються на темпах навчальної діяльності. У цій площині мають місце і труднощі диференціації предметів та їх складових по формі, величині, просторовому розміщенні (при ураженні тім'яно-потиличної області). За цієї причини втрачається здатність розуміти речення з урахуванням слів, які входять до його складу, їх граматичного оформлення і послідовності. Страждають і такі операції: складання цілого із частин, розкладання серії сюжетних картинок у певній послідовності. Таким чином порушення симультанних синтезів викликають труднощі і навчальній діяльності: формування уявлень про кількість предметів, здатність до ліплення, конструювання, малювання, недостатнє розуміння прочитаного зв'язного тексту, в тому числі і розуміння умови задачі, виконання в умі обчислювальних операцій, засвоєння розрядів цифр тощо.

Труднощі III ступеня прояву (вираженого, помірного) мають наступні прояви у розвитку граматичного компоненту:

- у засвоєнні значень і використанні прийменників; в розрізненні та засвоєнні граматичних форм слова; засвоєнні та вживанні відмінкових закінчень (санки – на санках), родових закінчень прикметників (зелена – зелене – зелений); помилки, які проявляються у викривленні фонетичного та морфологічного оформлення слова та речення у процесі спонтанного використання в мовленні, при виконанні спеціальних завдань на словотвір та словозміну. У дітей з порушеннями мовного програмування спостерігаються труднощі засвоєння

парадигматичної системи мови: у власному мовленні дитині важко відібрати відповідну флексію слова при повній можливості її звукового відтворення (при алалії). Під час оволодіння писемним мовленням виявляються вторинні порушення читання і письма: стійкі граматичні, орфографічні, дизорфографічні, пунктуаційні помилки в реченнях; у письмових вираженнях думок. Труднощі в запам'ятовуванні та утриманні вербального матеріалу. Труднощі в розумінні прочитаного: зміст, послідовність, логічні зв'язки. Недостатнє розуміння маловідомих слів і текстів природничого, географічного, математичного та літературного змісту. Зниження здатності засвоєння навчальної інформації. Труднощі виконання інтелектуальних завдань, які вимагають участі словесно-логічного мислення, утримання математичних дій при розв'язанні задач і складних прикладів, у виборі алгоритму дій, неможливість утримати дії в межах заданої схеми, порівнювати результати з еталоном (порушення праксису та сукцесивного синтезу), виконання ряду завдань на конструювання, класифікацію геометричних фігур, поєднаних на основі їхнього сполучення, кількості (порушення симультанного синтезу) [8].

Труднощі IV, важкого ступеня проявляються у граматичній ланці наступним чином:

- значні труднощі в опануванні словотвору, словозміни, які унеможливають розуміння сприйнятого мовлення та правильну побудову власних висловлювань. У дітей наявні грубі викривлення звукового, складового складу слова, відсутність флексій та дієслів викликають труднощі у формуванні висловлювання, хоча є тенденція до оволодіння синтагматичною системою мови. Недоступне опанування основ мовного аналізу, синтезу, основ грамоти. Специфічні труднощі, які проявляються у тривалому використанні односкладових речень, неоформлених граматично, особливо з відсутністю дієслів, що свідчить про порушення предикативної функції мовлення (при алалії).

Труднощі V, найважчого ступеня, проявляються в наявності визначених комбінованих категорій труднощів (тяжкі порушення мовлення у дітей з

порушеннями зору, слуху, опорно-рухового апарату, емоційно-вольової сфери, РАС). Труднощі імпресивного і експресивного мовлення можуть бути у дітей з первинними мовленнєвими порушеннями, з недорозвитком мовлення різного генезу (порушення інтелектуального розвитку, мінімальна церебральна дисфункція та інші фактори).

Отже, граматична компетенція є фундаментальною складовою мовної компетенції загалом. Вона забезпечує здатність правильно використовувати мову в різних комунікативних ситуаціях, розуміти зміст висловлювань, а також сприяє розвитку мовленнєвої культури. Розвиток граматичної компетенції особливо важливий для дітей молодшого шкільного віку з особливими мовленнєвими потребами, оскільки допомагає їм оволодіти мовними нормами, створює сприятливі умови для соціалізації та адаптації у суспільстві.

Список літературних джерел:

1. Горохова Т.О. Граматична компетентність як частина професіограми студентів-філологів. Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки: матер. Всеук. наук.-практ. конф. (18 квітня 2013 р.) (2013).

<https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1082>

2. Соботович Є.Ф. Порушення мовленнєвого розвитку в дітей та шляхи його корекції: Навчально-методичний посібник. Київ: ІСДО. 1995.

3. Трофименко Л.І. Специфіка формування граматичної компетенції у дітей з тяжкими порушеннями мовлення // Особлива дитина: навчання і виховання. 2020. № 2 (98). С. 64 – 73. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723550>

4. Трофименко Л.І. Освітні труднощі в учнів початкових класів з алалією // Особлива дитина: навчання і виховання. 2022. №4 (108). С. 58-68.

[URL:https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/736468](https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/736468)